

ПОВІДОМЛЕННЯ

Питання історичного краєзнавства

О. В. ДОБРЖАНСЬКИЙ (Чернівці)

Чисельність українського і румунського населення Буковини за статистикою XIX — початку XX ст.

Питання про етнічний склад населення Буковини у XIX — на початку XX ст. неодноразово привертало увагу істориків. Уже в кінці минулого століття воно вийшло за межі науково-статистичних досліджень. Навколо нього точилися і точаться гострі дискусії. Базуючись на даних про народонаселення того часу, дехто навіть зараз намагається робити далекосяжні політичні висновки. Вузловим пунктом дискусій стало визначення чисельності українського і румунського населення. В літературі існують суперечливі, часто майже протилежні судження щодо цього.

Головна причина існуючих розбіжностей полягає у тому, що довгий час офіційна австрійська статистика не фіксувала етнічний склад населення. Ситуація ускладнювалася ще й тим, що для більшості українського населення Буковини в кінці XVIII—XIX ст. національність не мала принципового значення. Точніше, поняття національної приналежності ще не набуло достатнього розвитку. Насамперед до уваги бралося віросповідання. Професор Чернівецького університету С. Смаль-Стоцький у 1897 р. писав: "Релігія становила тоді головну різницю між людьми, а що так русини, як і волохи були православні, а для православних у нас витворилась здавна назва "волохи", то і русини і волохи, не почувуючи релігійної різниці між собою, уважали себе за одну громаду, один народ, ба навіть називали себе одним ім'ям волохів, котре слово мало тоді (а почасти ще і тепер), очевидно, релігійне, а зовсім не етнографічне значення"¹. Низький рівень національної свідомості українців довгий час зумовлював суттєві похибки при визначенні етнічного складу населення краю.

Виділяють три етапи у розвитку австрійської етнічної статистики кінця XVIII — початку XIX ст. Наголошуючи на особливостях кожного періоду щодо обліку населення, відомий український учений С. Дністрянський назвав їх — військовий, етнографічний і політичний². Названа періодизація повністю стосується етнічної статистики населення Буковини.

Перший етап охоплює час від приєднання краю до середини XIX ст. Облік національного складу населення тоді не вівся. В статистичних переписах фіксувалася кількість сімей, загальна чисельність населення, статевий поділ, деякі соціальні характеристики тощо. Статистика народонаселення повністю підпорядковувалася військовим потребам.

Щодо етнічного подіту буковинців того часу залишились окремі зауваження політичних, державних та громадських діячів, заїжджих спостерігачів тощо. Звичайно, вони не опиралися на якісь ґрунтовні статистичні обстеження і мали суб'єктивний характер. Одні з них засвідчували румунську більшість у краї³, інші, навпаки, наголошували, що головна маса населення Буковини - українці⁴. Характерна дискусія,

яка виникла між українськими та румунськими істориками на міжнародній науковій конференції 1996 р. у Радівцях (Румунія) "Буковина 1775—1862 рр. Політичні, соціальні, економічні, культурні та демографічні аспекти". Кожна із сторін оперувала своїми аргументами щодо чисельності українського і румунського населення Буковини у першій половині XIX ст. Як наслідок, прийти до якогось спільного знаменника було просто неможливо. Щоправда, обидві сторони визнали за необхідне докладати спільних зусиль для вивчення історико-демографічних проблем краю.

Ще у 60-х роках XX ст. австрійський дослідник минулого Буковини Е. Прокопович звів існуючі свідчення про українську чи румунську більшість наприкінці XVIII ст. — у першій половині XIX ст. до купи (їх налічується більше двох десятків), показавши, що як перші, так і другі не мали достатнього науково-статистичного обґрунтування й спростовувати один одного⁵. Безперечно, що відсутність етнічної статистики не дає можливості точно визначити національний склад населення Буковини у зазначений період. Абсолютно правим був відомий учений-етнограф, довгий час директор адміністративної статистики Австрійської імперії К. Чорніг, коли зазначав про той період: "Державна адміністрація не звертала уваги на цю галузь статистики (тобто визначення етнічного складу населення. -- О. Д.), а література не давала майже ніякого матеріалу..., на яким можна би опертися для означення та відмежування поодиноких народностей"⁶. Суперечливі дані, які збереглися, засвідчують тільки те, що і українці, і румуни становили значну частину буковинців у останній чверті XVIII ст. - першій половині XIX ст. і перевищували чисельність інших етнічних груп.

Другий етап (за С. Дністрянським - • етнографічний) розвитку етнічної статистики Австрії розпочався в 1846 р. і тривав до кінця 70-х років XIX ст. У цей час робиться перша спроба скласти науково обґрунтовану етнографічну карту Австрійської імперії. Ініціатором цього проекту виступив уже згадуваний К. Чорніг. За його розпорядженням у 1846 р. було проведено перше обчислення етнічного складу населення Австрійської імперії. Воно проводилося державними службовцями, які шляхом опитування визначали домінуючу розмовну мову у кожній громаді, а також фіксували інші мови, якими користувалося населення. Чиновникам на місця розсилалися спеціальні інструкції, в яких роз'яснювалася методика збирання матеріалу. Було нагромаджено велику кількість статистичних даних, які критично опрацьовувалися під керівництвом К. Чорніга. Вперше матеріали про етнічний склад населення імперії, зібрані у 1846 р., були опубліковані у книзі міністра-секретаря адміністративної статистики Й. Гайна "Статистичний довідник Австрійської імперії", яка вийшла у двох томах у 1852—1853 рр. Автор зауважував, що публікує дані з дозволу К. Чорніга. В довіднику зазначалося, що у 1846 р. загальна чисельність населення Буковини становила 371 131 чол., з них 180 417 (48,61 %) мали русинську (українську) розмовну мову і 140 626 (37,89 %) - румунську розмовну мову. Тобто, українців зафіксовано на 39 791 (10,725 %) більше⁷.

Такі матеріали, які опиралися на ґрунтовне обстеження розмовної мови населення Буковини мали б покласти край суперечкам про чисельність українців і румунів. Але у зазначений період ще важко говорити про наукову точність етнічної статистики. Навіть на базі матеріалів, зібраних у 1846 р., публікуються відомості, які заперечують одна одну.

У 1856 р. побачив світ черговий випуск загальноавстрійського статистичного довідника "Статистичні таблиці Австрійської монархії 1849—1851 років" за редакцією К. Чорніга. У ньому надруковано, що, згідно з переписами 1846 та 1851 рр., на Буковині проживало 144 982 русини і 184 718 румунів. Такі ж дані навів К. Чорніг у своїй фундаментальній

праці "Етнографія австрійської монархії"⁸. В чому ж причина розбіжностей, які виникли вже протягом першого десятиліття після перепису 1846 р.? Справа у тому, що К. Чорніг вважав відомості про розмовну мову недостатніми для обліку етнічного складу населення й застосовував так званий етнографічний метод обчислення. Суть його зводилася до того, що дані про розмовну мову доповнювалися історико-етнографічними матеріалами, зіставлялися, а потім виводилися середні показники, які К. Чорніг і вважав науково обґрунтованими даними. По всій імперії він розсилав опитувальні листи, в яких мали фіксуватися етнографічні та історичні дані про населення. Такі запитальники надсилались і до Буковини. Не важко здогадатися, хто міг дати відповідь на них. Звичайно, не прості селяни, переважна більшість з яких була просто неписьменною. На Буковині такі відповіді в першу чергу давали місцеві поміщики, а вони в переважній більшості були румунами. Причому, як правило, поміщики давали етнографічну характеристику сільської громади в цілому. Порівнявши ці відповіді з даними про розмовну мову населення, К. Чорніг зробив свої розрахунки, які вперше й були опубліковані у "Статистичних таблицях Австрійської монархії за 1849—1851 рр." Як бачимо, вони виявилися діаметрально протилежними тим, які оприлюднив Й. Гайн.

Етнографічний метод К. Чорніга викликав чималі суперечки серед учених-статистиків. Критики вказували на надмірну розбіжність даних, які добувалися за допомогою цього методу, його суб'єктивність. Тому вже під час публікації матеріалів перепису 1857 р. показники щодо національного складу населення окремих коронних земель, наведені в "Статистичних таблицях Австрійської монархії 1849—1851 років" та в "Етнографії Австрійської імперії", переосмислюються самим К. Чорнігом. У "Статистичних таблицях Австрійської монархії 1857 року", опублікованих у 1861 р. і редагованих останнім, зазначаюся, що на Буковині, згідно з даними 1846—1851 рр., а також матеріалів перепису 1857 р., проживаю 188 288 русинів і 175 679 румунів⁹. У "Статистичному довіднику Австрійської монархії" за 1861 р., який вийшов за редакцією того ж таки К. Чорніга, наводилися ті ж самі дані¹⁰.

Так само суперечливий характер мав повідомлення іншого відомого ученого-статистика Австрійської імперії, наступника К. Чорніга у дирекції адміністративної статистики А. Фікера. У праці "Народи Австро-Угорської монархії, їх області, кордони, мовні острови", опублікованій у 1869 р., він зазначав, що на Буковині проживає 223 тис. північних слов'ян. Тобто, матися на увазі росіяни, словаки, поляки, яких разом налічувалося близько 13 тис., і українці — майже 210 тис. Що ж до румунів, то їх, за даними А. Фікера, у той час налічувався на Буковині 205 тис.¹¹ Однак через шість років у своїй відомій книзі "Сто років (1775—1875)" Фікер наводить уже нашофційні дані Буковинської торгово-промислової палати, за якими на Буковині у 1869 р. нібито проживало 209 100 румунів і 191 200 українців¹².

Слід зауважити, що Буковинською торгово-промисловою палатою у 1862—1872 рр. було опубліковано два статистичних збірники, в яких наводилися дані про різні сторони економічного та культурного розвитку краю, у тому числі про етнічний склад населення. У першому з них зазначалося, що на Буковині проживало 202 655 румунів і 170 983 українці. У наступному — подавалися цифри, використані А. Фікером¹³. Однак названі статистичні збірники не належали до офіційних, підтверджених державними статистичними службами джерел. У тій частині, яка стосувалася етнічного складу населення, вони не можуть вважатися науково обґрунтованими, бо не опиралися на будь-які спеціальні обстеження жителів краю за національністю. Власне, і самі автори збірників зауважували, що не можуть претендувати на достатню повноту і точність

опублікованих матеріалів. Слід також мати на увазі, що великий вплив на формування збірників Торгово-промислової палати мало румунське боярство, а це також ставить під сумнів достовірність опублікованих даних.

Офіційна віденська загальноавстрійська статистика продовжувала публікувати цифри, в основі яких лежали розрахунки на базі перепису 1846 р. У довіднику "Австро-Угорська монархія. Територія і населення", опублікованому у Відні 1874 р., зазначалося, що на Буковині станом на 31 грудня 1869 р. 41 % населення — українці і 37 % — румуни¹⁴. В довіднику Шмітт-Шммера "Статистика Австро-Угорської імперії" за 1872 р. вказувалося, що на Буковині налічується 204 800 українців і 201 800 румунів. Ці ж дані збережено й у наступних виданнях цієї книги.

Цікаво, що газета "Vukowina", яку важко запідозрити у надмірній симпатії до українців, у серії статей, опублікованих у квітні 1862 р., навела наступні дані: русини - 184 749, румуни - 175 079¹⁶. Тобто повторила цифри, які публікувались у віденських статистичних довідниках. Відомий австрійський історик того часу проф. Бідерман у своїй книзі "Буковина за австрійського панування" одним з перших звернув увагу, що матеріали, опубліковані Буковинською торгово-промисловою палатою про етнічний склад населення Буковини, не відповідають даним перепису 1846 р.¹⁷

Про суперечливість і непереконливість даних етнічної статистики Буковини 60-х—70-х років XIX ст. писав Р. Кайндль¹⁸. У 1915 р. відомий австрійський учений Л. Вабер опублікував велику статтю "Порівняльний розвиток народів Австрії 1846—1910" у центральному австрійському журналі "Статистичний місячник". Порівнявши дані щодо населення Буковини 1846, 1851, 1857 та 1880—1910 рр., автор зробив науково обгрунтований висновок, що дані про чисельність румунського населення, опубліковані К. Чорнігом у статистичних таблицях за 1851 р. та в "Етнографії Австрійської імперії", є невірними. Л. Вабер наголошував, що цифрові показники, наведеш Й. Гайном, потрібно визнати як перші достовірні матеріали етнічної статистики Буковини¹⁹.

Важливо наголосити, що у зазначений період публікуватися лише загальні відомості про чисельність національних груп на Буковині, без визначення територіального розміщення. Усякі спроби показати національний склад населення окремих повітів наштовхувалися на чиматі труднощі й ще більше заплутувати справу. Наприклад, у "Придворному та державному довіднику Австрійської імперії" за 1856 р. зазначено, що на Буковині проживало 136 546 українців і 202 097 румунів. При цьому вказувалося, що у Заставнівському судовому окрузі налічується тільки 737 українців і 31 431 румун²⁰. Усякий, хто хоча б трохи обізнаний з етнічною картою Буковини, визнає безпідставність і фатальність подібних даних.

Отже, можна констатувати, що у другій половині 40-х — 70-х роках XIX ст. робилися спроби показати об'єктивну картину етнічного складу населення Буковини, але вони не увінчалися успіхом. Продовжували, як і раніше, публікуватися суперечливі матеріали. Не було вироблено науково обгрунтованих критеріїв для обліку населення за національністю. Газета "Vukowina" у 1862 р. писала: "Визначення розподілу населення за національністю в усі часи викликало труднощі, а в наш час особливо. Кожна національність прагне себе по-можливості посилити і збільшити, але сама найменше відхилення від своїх поглядів одразу визначає як спробу її право применшити. До того ж подаються ще різні критерії для обчислення народонаселення за національністю. Одні пропонують материнську мову, інші — походження батька, ще інші — родинне прізвище... Зустрічаються навіть такі, які національність роблять заіечною від місця проживання"²¹. Це зауваження чернівецької газети реалістично відображало існуючий стан речей. Суперечки щодо критеріїв визна-

чення національного складу населення точилися й у вищих ешелонах влади Щслейтанії, статистичних установах, на міжнародних конгресах учених-статистиків. Не випадково під час переписів 1857 і 1869 рр. було вирішено національний склад населення не визначати. Крім технічних, мали місце також і деякі політичні причини. Однак життя вимагало якомога швидше розв'язати існуючий вузол суперечностей в етнічній статистиці.

1878 р. Центральна статистична комісія Австрії створила спеціальний комітет для розгляду питання про статистику національного складу населення імперії. Наголошувалося, що у місцевостях із змішаним етнічним складом жителів це особливо важливо для вирішення деяких політико-правових проблем. Наступного року цей комітет запропонував під час майбутнього перепису ввести окрему облікову рубрику "родинна мова". Мотивувалося це тим, що мова є найважливішою ознакою національної приналежності. Але остаточно питання вирішувалося Міністерством внутрішніх справ. Воно віддало перевагу назві "розмовна мова". Цей термін був досить поширеним у міжнародній статистичній практиці.

6 серпня 1880 р. опубліковано указ за підписом міністра внутрішніх справ Австро-Угорщини про проведення чергового загальноавстрійського перепису населення. Він базувався на законі про перепис від 29 березня 1869 р., але містив суттєві доповнення. Передбачалось обліковувати населення за такими позиціями: прізвище й ім'я, стать, рік і місце народження, громадянство, віросповідання, соціальний стан, розмовна мова, професія і рід занять, додаткові заробітки, письменність, фізичні вади, власність, місце проживання. Облік мав проводитися шляхом безпосереднього опитування людей і занесення даних до окремих для кожної громади карток²². Отже, перепис 1880 р. передбачав значно ширший збір даних, ніж у попередні роки.

Щодо розмовної мови давалося окреме роз'яснення. Під нею для кожної особи розуміли ту мову, яка вживалася для спілкування у родині, з односельцями, на побутовому рівні. Зазначалося, що фіксуватися будуть тільки такі мови: німецька, чеська, словацька, польська, русинська, словенська, сербо-хорватська, італійська, румунська, угорська. Для того щоб констатувати у зареєстрованої особи розмовну мову, комісар статистики повинен був опитати членів сім'ї й у першу чергу голову сім'ї. Будь-який вплив сторонніх осіб заборонявся.

Безперечно, розмовна мова є однією з найважливіших ознак національної приналежності. Але вона не вичерпує цього поняття. Характерним прикладом на Буковині були євреї, які майже всі розмоваляли на ідиш. Визначення національності за розмовною мовою у даному випадку не спрацювало. Слід також зауважити, що хоча методика проведення перепису була дещо досконалішою, ніж у попередні рази, але і тут мали місце неодноразові перекручення й фальсифікації.

Результати перепису 1880 р. одразу розставили усе на свої місця. Було встановлено, що у краї проживає 239 690 (42,16 %) українців, 190 005 (33,43 %) – румунів²³. Це засвідчувало недостовірність даних, які оприлюднив у 1856–1857 рр. К. Чорніг. Його етнографічний метод визначення національностей себе не виправдав. Щоправда, деякі сучасні історики (зокрема Е. Турчинський) намагаються дані "Етнографії Австрійської імперії" К. Чорніга і матеріали перепису 1880 р. вважати достовірними, а великі відмінності між ними пояснюють еміграцією українців з Галичини²⁴. Однак подібне твердження абсолютно неправомірне. Дані, наведеш К. Чорнігом, а пізніше Буковинською торгово-промисловою палатою, не витримують критики. Характерно, якщо брати процентне співвідношення між українцями і румунами, то найближчими до результатів перепису 1880 р. є саме матеріали 1846 р. Тоді, як уже зазначалося, українців було на 10,72 % більше, ніж румунів, а у 1880 р. цей показник

становив 8,73 %. Одним з перших на це звернув увагу, як уже зазначалося, Л. Вабер у 1915 р.

Згідно з переписом 1880 р., на Буковині налічувалося 335 громад і 186 обшарів двірських (*). Українці проживали у 276 громадах і 159 обшарах двірських, румуни, — відповідно, у 253 і 100. У краї налічувалося 59 громад і 27 обшарів двірських, де не проживав жоден українець, 82 громади і 86 обшарів двірських, у яких не проживати румуни. У трьох північних повітах (Кіцманському, Чернівецькому, Вижницькому) українське населення повністю домінувало. У Кіцманському повіті з 81 087 чол. усього населення — 72 626 (89,56 %) становили українці, у Чернівецькому сільському повіті з 80 997 — 51 839 (64 %), у Вижницькому з 56 517 — 44 073 чол. (77,98 %). Румунів у цих повітах проживало відповідно - 525 (0,64 %), 16 101 (19,87 %), 168 (0,38 %), євреїв - 6222 (7,67 %), 9747 (12,03 %), 10 417 (18,43 %), німців і поляків незначна кількість⁵.

Два повіти (Серетський і Сторожинецький) мали найбільш строкатий етнічний склад населення. Жодна з етнічних груп не займала тут домінуючого становища. У Сторожинецькому повіті з 61 344 чол. усього населення 22 919 (37,36 %) становили українці, 29 388 (47,9 %) - румуни, 7238 (11,79 %) -- євреї, 444 чол. (0,72 %) -- німці. У Серетському — з 49 804 чол. усього населення українців налічувалося 18 827 (37,8 %), румунів - 14 804 (29,72 %), євреїв - 4592 (9,22 %), німців - 3704 чол. (7,43 %)²⁶.

Три південні повіти (Радівецький, Сучавський, Кимполунзький) відзначалися румунською більшістю населення. У Радівецькому повіті проживало 52 288 чол. (64,22 %) румунів, 7003 (8,6 %) — українців, 12 144 (14,9 %) — німців, 5222 (6,4 %) — євреїв; у Сучавському — 48,365 (63,46 %) — румунів, 8101 (10,62 %) — українців, 3704 (7,4 %) - німців, 3424 (6,8 %) — євреїв; у Кимполунзькому -- 21 944 (56,69 %) - румунів, 6070 (15,78 %) -- українців, 7181 (18,5 %) -- німців, 2694 чол. (6,9 %) — євреїв²⁷. Однак і в цих повітах знаходилися населені пункти, в яких проживати переважно українці, а в деяких — виключно українці. Наприклад, у Сучавському повіті це — Гатна (1885 українців і 203 румуни), Калинівці — Єнакі (432 українці і 2 румуни), Калинівці -- Купаренко (898 українців і 142 румуни), Мереця (1284 українці і 106 румунів) тощо. У Кимполунзькому — Кирлибаба (432 українці й 1 румун), Арджел (355 українців, 9 євреїв і жодного румуна), Бряза (1289 українців і 81 румун), Чумурна (269 українців і 7 євреїв)²⁸ і т. д.

Наступні переписи 1890, 1900 і 1910 років також проводилися на базі закону 1869 р. з доповненнями, які щодо визначення етнічного складу населення повторювали указ 1880 р. Згідно з цими переписами, українці у 1890 р. становили 268 367 чол. (41,37 %), румуни -- 208 301 (32,42 %). У 1900 р. проживало 297 798 чол. (41,16 %) українців і 229 018 (31,65 %) румунів²⁹. Як бачимо, незважаючи на абсолютне зростання чисельності українців на 58 108 чол., у процентному відношенні їх частка дещо скоротилася з 42,16 % у 1880 р. до 41,16 % у 1900 р. Так само дещо скоротився процентний показник румунів з 33,43 % до 31,65 %. Це пояснювалося у першу чергу еміграцією з краю українців та румунів, а також значно вищими темпами імміграції на Буковину поляків, євреїв, німців.

Офіційне визнання чисельної переваги українців у краї не влаштовувало представників румунської громади, бо це підривало основи їхніх тверджень про румунів як єдиний автохтонний народ Буковини. Щоб якось пояснити офіційну статистику, висувається теорія рутенізації (тобто українізації) румунського населення Буковини. Власне, ідея була не нова, її родоначальником можна вважати Олександра Гурмузакі і редаговану ним газету "Vucovina". В одній із статей, вміщеній у цій га-

зеті 1849 р., він заявляв, що нібито значна частина румунського населення між Дністром і Прутом розмовляє румунською та українською мовами і помилково записується до українців³⁰. Це було абсолютно бездоказове твердження. Зворотної можливості, щоб українці, які володіли українською та румунською мовами, помилково записувалися румунами, О. Гурмузакі чомусь не допускав. Через декілька десятиліть активним прихильником ідеї "рутенізації" став буковинський митрополит Сильвестр Морар-Андрієвич. В "Апології" 1885 р. він проводив думку про те, що на Буковині живе один автохтонний православний волоський народ, який розмовляє двома мовами. Основною ознакою цього народу було, на його думку, православ'я. Русинів Буковини митрополит Сильвестр вважав зрученими волохами³¹. Пікантність ситуації полягала у тому, що дід Мораря-Андрієвича Андрій Мельник був українцем, який перебрався на Буковину з Галичини. А вже батько митрополита Сильвестра вважав себе виключно румуном.

З кінця ХІХ ст. з'являється ціла низка науковоподібних статей і книг, в яких думки О. Гурмузакі та Мораря-Андрієвича набули дальшого розвитку. В одній з них під назвою "Славізація Буковини у ХІХ ст. як відправний пункт майбутньої великопольської політики", виданій у 1900 р., зазначалося: "Русини бачать в румунах менш здатний до опору елемент, асимілювати який надзвичайно легко, з іншого боку, буковинські румуни часто не можуть зрозуміти, що будь-яке послаблення бойового духу тільки підносить противника, дає привід не до примирення, а тільки до повного придушення їх"³².

Довершеного вигляду концепція "рутенізації" набула в працях І. Ністора, зокрема, його книзі "Національна боротьба на Буковині"³³. Уся національна боротьба у румунського історика фактично й зводилася до в'яснення динаміки чисельності українців та румунів. Тенденційно й однобічно підбравши матеріали, автор намагався довести виключно румунський характер краю у кінці ХVІІІ – середині ХІХ ст. Про статистичні матеріали, викладені у працях Й. Гайна, "Статистичному довіднику Австрійської монархії за 1861 р." або довіднику "Австро-Угорська монархія. Територія і населення" за 1874 р., які не підтверджували його концепцію, Ністор просто "забув" згадати. Так само нічого не повідомлялося про працю Л. Вабера. А про Бідермана, який, як уже зазначалось, одним з перших вказав на суперечливість австрійської статистики щодо етнічного складу населення Буковини, Ністор просто написав, що той нібито перецитував дані³⁴. Насправді Бідерман опирався на матеріали, опубліковані Й. Гайном. Пояснюючи результати перепису 1880 р. та наступних років, І. Ністор не був оригінальним і фактично повторив твердження своїх попередників з румунського табору, безапелляційно відстоюючи думку про українізацію румунського населення на Буковині. На жаль, фальшивість і надуманість тверджень Ністора не була своєчасно викрита і ця книга для деяких румунських та й не тільки румунських істориків служить ледве не головним джерелом з проблем обліку етнічного складу населення Буковини³⁵.

Роздуваючи істерію навколо так званої "рутенізації" (українізації) Буковини, румунські політики вимагали обмежити можливості еміграції з Галичини та інших земель на Буковину, пропагували гасло - "Буковина для буковинців", закликали не допускати розвитку української освіти, створення українських культурних товариств, не визнавали українську мову, як одну з трьох офіційних крайових мов. Так науково-статистичне питання переросло у політичне, стаю важливим фактором суспільного життя на Буковині.

Напередодні перепису 1910 р. розпочалася небачена кампанія у пресі, на різних зборах і вічах, де румуни закликали населення проявити, за

їх визначенням, "свідомість і записати розмовною мовою румунську. До речі, це також мало значення при формуванні національних курій для виборів до Буковинського сейму за новим виборчим законом, який саме у той час вводився в дію. У хід було пушено залякування простих людей, тиск на владні структури, а у деяких випадках засоби фізичного впливу щодо осіб, які здійснювали перепис. Повітовий староста Сторожинця повідомляв крайову управу, що був змушений приставити жандармів до комісара статистичного управління, щоб захистити його від неправомірних дій румунських агітаторів³⁶. Незважаючи на всі старання властей, забезпечити нормальний хід перепису у багатьох селах із змішаним населенням так і не вдалося. Під тиском румунських політичних кіл результати перепису було сфальсифіковано. Про це збереглося чимало документів. Наприклад, жителі громади Кам'янка Серетського повіту писали: "...Конскриптум проведено по несправедливості, бо людей скликувано до громадського уряду, де начальник громади Николай Кинощук і громадський радник Василь Шулько та інші силою людей аби записувалися волохами й відстрашували їх "голеними попами" (греко-католицької віри. — О. Д.). З тої причини записалося під насильством громадського начальника і згаданого радника багато людей, які є русинами, волохами. Так записано зверх половини села волохами"³⁷. У скарзі селян громади Гліт розкривається механізм фальсифікацій. Вони повідомляли: "Конскрипційний комісар лишив самого писаря яко помічника, а сей, списуючи людей, жадав від них волоської мови. Кожному, котрий мав картку, виставлену греко-орієнтальним священиком, записував у рубриці "розмовна мова" волоську мову. Списуватель конскрипційний, маючи перед собою картку уряду грецько-орієнтального, не питав по більшій часті о розговірну мову, кажучи, що кожний з такою картою належить до волоського попа"³⁸.

Внаслідок перепису 1910 р. на Буковині було зафіксовано 305 101 українець, що становило 38,38 % усього населення. Румунів налічувалося 273 254 чол. (34,38 %). У порівнянні з 1880 р. українське населення Буковини зросло на 65 411 чол. Однак питома вага українців серед усього населення скоротилася з 42,16 % до 38,38 %, тобто на 3,78 %, а питома вага румунів зросла у порівнянні з 1880 р. на 0,95 %, у порівнянні з 1900 р. - на 2,73 %, що є надзвичайно високим показником. В. Ботушанський, аналізуючи етнічну статистику цього часу, зауважував: "На початку ХХ ст. помітні надзвичайно високі темпи зростання числа румунів: за 1901— 1910 рр. на 25 % (у 1891— 1900 рр. — на 6 %), тобто у 4,2 рази порівняно з попередніми десятиліттями, у той час, як темпи зростання числа українців знизилися за відповідний період з 10 % до 5 %, тобто у два рази. Якихось глобальних несприятливих факторів для українців (масова смертність від епідемій, голоду та ін.) і позитивних для румунів (демографічний вибух народжуваності, різке зниження смертності, прибуття румунів з інших країн та ін.) у цей час не спостерігалось"³⁹.

За матеріалами перепису 1910 р., десятки сіл, які мали чималу українську людність, перетворились у "виключно румунські". В багатьох змішаних селах кількість українців зменшилася у багато разів. Наприклад, у Великім Кучурові і Мишлишівцях українців стало менше на 2 тис., Мерецеї — на 1 тис., Молодії — на 500, Чагрі, Бросківцях і Панці більше ніж на 300 і т. д.⁴⁰ Г. Піддубний нарахував таких сіл понад 323 більше ніж десятка тисячами "украдених душ", тобто українців, яких записали румунами⁴¹.

Українські політики, беручи до уваги масовість фальшувань показників, вимагали навіть скасувати результати перепису 1910 р. Власті на це не погодилися, хоча навіть крайовий президент визнав, що мали місце деякі порушення під час обліку населення за розмовною мовою⁴².

Отже, перепис 1910 р. виявився найбільш сфальсифікованим. Але навіть за таким переписом українців було зафіксовано більше, ніж румунів. Перед першою світовою війною загальноновизнаним залишався факт, що українське населення — найчисельніше на Буковині.

Буковина XIX — початку XX ст. була яскравим прикладом поліетнічного регіону, де тісно перепліталися демографічні і національні проблеми. З другої половини XIX ст. посилюється увага до етнічної статистики. Це мало в цілому позитивне значення. Тепер уже ніхто не наважувався довільно маніпулювати даними про етнічний склад населення краю. Румунські політики втратили важливу підвалину концепції автохтонства виключно румунів на Буковині. Австрійські власті з 80-х років XIX ст. були змушені уважніше ставитися до потреб українців як найчисельнішої етнічної групи Буковини.

¹Смаль-Стоцький С. Буковинська Русь. — Чернівці, 1897. — С. 21.

²Дністрянський С. Національна статистика // Студії з поля суспільних наук і статистики. — Львів, 1909. — Т. 1. — С. 17–64.

³Rohrer J. Politisch-anthmetischer Versuch über die Bukowina // Vaterländische Blätter. — 1812. — 31 Oktober; Mieg F. Topographische Beschreibung und militärische Anmerkungen über den Bukowiner District. — Czernowitz, 1897. — S. 11.

⁴Budinszki J. Die Bukowina zu Anfang des Jahres 1783. — Czernowilz, 1894. — S. 83.

⁵Prokopowitsch E. Die rumanische Nationalbewegung in der Bukowina und der Dako-Romanismus. — Craz-Koln, 1965. — S. 100–110.

* Czernig K. Etnygraphie der Osterreichischen Monarchie. — Wien, 1857. — Bd. 1. — S. 6.

⁷Hain J. Handbuch der Statistik des Osterreichischen Kaiserstaats. — Wien, 1852. — Bd. 1. — S. 207, 211, 240.

⁸Tafeln iur Statistik der Osterreichischen Monarchi fur die Jahre 1849–1851. — Wien, 1856. — Tafel 2. — S. 3; Czernig K. Etnygraphie der Osterreichischen Monarchie. — Bd. 1. — S. 77, 79.

⁹Tafeln iur Statistik der Osterreichischen Monarchi fur die Jahre 1855–1857. — Wien, 1861. — Bd. 3. — Tafel 2. — S. 53.

¹⁰Statistisches Handbuchlein fur die Osterreichische Monarchie. Verfasst vom K. Czernig. — Wien, 1861. — S. 44–47.

¹¹Ficker A. Die Volkerstamme der Osterreichisch-Ungarischen Monarchie, ihre Gebiete, Cranzen und Inseln // Mitteilungen aus dem Gebiete der Statistik. --15. Jahrgang. — Heft. IV. — 1869. — S. 90.

¹²Ficker A. Hundert Jahre (1775–1875). — Wien, 1875. — S. 6.

¹³Hauptbericht der handels — und Gewerbe Kammer in Czernowitz nebst einer topographisch - historischen Darstellung. — Czernowitz, 1862. — S. 104; Hauptbericht und Statistik über das Heizogtuin Bukowina fur die Periode vom Jahre 1862 — 1871. — Lemberg, 1872. — S. 65.

¹⁴Osterreichisch-Ungarisch Monarchie (Flacheninhalt und Bevolkemng). — Wien, 1874. — S. 3.

¹⁵Schmitt-Schimmer A. Statistik des osterreichisch-ungarischen Kaiserstaates. — Wien, 1872.

¹⁶Die Bevolkerung der Bukowina // Bukowina. — 1862. — 3 April.

¹⁷Bidermann H. Die Bukowina unter osterreichischer Verwaltung (1775–1875). — Wien, 1875. — S. 63–64.

¹⁸Kaindl R., Manastyrski A. Die Ruthenen in der Bukowina. — Czernowitz, 1889. — Zweiter Abschnitt. — S. 35–36.

¹⁹Waber L. Die zahlenmapige Entwicklung der Volker Osterreichs 1846–1910 // Statistische Monatschrift. — N.F.XX. — Briinn, 1915. — S. 620.

²⁰Hof- und Staats- Handbuch des Kaiserthumes Osterreich fur das Jahr 1856. — Wien, 1856. — S. 8.

²¹Die Bevolkerung der Bukowina // Bukowina. — 1862. — 3 April.

²²Reichsgesetzblatt im Reichsrate vertretenen Konigreiche und Landem. — 1880. — N 103. — S. 367–380.

²³Special Orts-Repertorium der Bukowina. — Wien, 1885. — S. 26.

²⁴Turczynski E. Geschichte der Bukowina in der Neuzeit. — Wiesbaden, 1993. — S. 157.

* Обшар двірський (gutsgebiet — нім.) — територія, що належала поміщикаві на час скасування панщини у 1848 р. і до прийняття громадського статуту 1864 р. не підпорядковувалася сільській громаді. Ті, хто проживали на цій землі, не платили громадських податків і не виконували громадських повинностей, але їм не мали права брати участь у виборах до органів громадського самоврядування. До 1909 р. населення обшарів двірських обліковувалося австрійською статистикою окремо. За новим громадським статутом 1909 р. обшари двірські злило із сільськими громадами.

В. В. Ставнюк

- ²⁵ Підраховано за: Special Orts-Repertorium det Bukowina. — Wien, 1885. — S. 4—23.
- * Там же.
- ¹⁷ Там же.
- ²⁸ Там же. — С. 4—26.
- ²⁹ Gemeindeflexikon der Bukowina. — Wien, 1907. — S. 100; Special Orts-Repertorium der Bukowina. — Wien, 1894. — S. 42.
- ¹¹ Hurmuzaki A. Nationaler Ultramontanismus // Bucowina. — 1849. — №5.
- ³ Fodet ordinaciunilor consistoriului aichiepiscopescu in afecerile Archidiecesei ortodoxe-orientale a Bucowinei — 1885. — №10 — S. 1—18.
- ² Die Slavisirung der Bukowina im XIX. Jahihundert als Ausgangspunkt grosspolnischer Zukunftsnotik. — Wien, 1900. — S. 33.
- * Nistorl. Der Nationale Kampf der Bukowina. — Bucuresti, 1918. — S. 227.
- * Там же. — С. 198.
- ⁵ O n c i u l A. Condiunfle existentei Romanflor // Privitorul. — 1902. — №1.
- ³⁶ В r i x E. Die Umgangssprachen in Altysteneich zwischen Agitation und Assimilation. — Wien. 1982. — S. 395.
- ¹⁷ Державний архів Чернівецької області, ф. 3, оп. 2, спр. 27833, арк. 95.
- ¹⁸ Там же, спр. 27831, арк. 41.
- "Ботушанський В. М. Національний склад населення Північної Буковини (друга половина XIX — поч. XX ст.) // Питання нової та новітньої історії країн Європи і Північної Америки. — Чернівці, 1993. -- Ч. 1. — С. 49.
- ¹⁰ П о п о в и ч О. Перепись а Русини на Буковині // Буковинський православний календар на рік 1914. — Чернівці, 1913. — С. 85.
- "Піддубний Г. Буковина, її минуле й сучасне. — Держвидав України, 1928. — С. 57—58.
- ⁴² В r i x E. Die Umgangssprachen... — S. 398—399.